

УДК 911.3:008 (477)(043.5)

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2019.02.032>

К.А. Поливач

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ КАРКАС УКРАЇНИ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЙОГО ВІЯВЛЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета цього дослідження - розроблення методичних підходів до виявлення історико-культурного каркасу України, дослідження його складу та функцій. Розглянуто існуючий досвід застосування каркасного підходу до вивчення та збереження культурної спадщини. Визначено основне призначення та функції історико-культурного каркасу (ІКК), склад та елементи його структури, інформаційну основу та алгоритм його виявлення. На основі проведеного аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду розроблено методичну схему виявлення ІКК України, яка складатиметься з етапів: 1. Формулювання визначення, цілей та завдань виявлення ІКК; 2. Встановлення елементів функціонально-компонентної структури ІКК та формування відповідної геоінформаційної системи бази даних; 3. Алгоритм виявлення ІКК; 4. Значення та напрямки практичного застосування результатів виявлення ІКК України. Установлено, що історико-культурний каркас є важливою характеристикою території, а його конструкція відіграє важливу роль у ефективному використанні існуючого історико-культурного потенціалу, тому виявлення такого каркасу та розроблення на його основі положень щодо збереження та використання культурної спадщини може розглядатися як важливий інструмент стратегічного та просторового планування та невід'ємна складова відповідних стратегій і схем планування.

Ключові слова: культурна спадщина; каркасний підхід; історико-культурний каркас; Україна.

К.А. Polyvach

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

HISTORICAL AND CULTURAL FRAMEWORK OF UKRAINE: METHODOLOGICAL APPROACHES TO ITS IDENTIFICATION AND RESEARCH

The purpose of this research is to develop methodological approaches to the identification of the historical and cultural framework of Ukraine, studying its composition and functions.

The existing experience of applying a framework approach to the study and preservation of cultural heritage is reviewed. The main purpose and functions of the historical and cultural framework (HCF), the composition and elements of its structure, the information base and the algorithm for its identification are determined in this research. On the basis of the analysis of domestic and foreign experience, a methodical scheme of detection of the HCF of Ukraine has been developed. It consists of the following stages: 1. Formulation of the definition, goals and objectives of the HCF identification; 2. Installation of elements of the functional and component structure of the HCF and the formation of the corresponding geographic information database; 3. Algorithm for the HCF identification; 4. The significance and direction of the practical application of the results of HCF identification in Ukraine. It has been established that the historical and cultural framework is an important characteristic of the territory, and its design plays an important role in the effective use of the existing historical and cultural potential. Therefore, the identification of such a framework and its development on the basis of the provisions on the conservation and use of cultural heritage can be seen as an important tool for strategic and spatial planning and an integral part of relevant strategies and planning schemes.

Keywords: cultural heritage; carcass approach; historical-cultural framework; Ukraine.

Актуальність теми дослідження

Необхідність активізації зусиль з охорони та збереження світової культурної і природної спадщини задекларована в низці міжнародних документів, зокрема «Порядку денному в галузі сталого розвитку на період до 2030 року», прийнятому на Саміті ООН у вересні 2015 року. Це питання виділено в окреме завдання в Цілі 11. «Забезпе-

чення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів» [1].

Вагомим внеском в реалізацію «Порядку денного», його адаптацію до місцевих умов на комплексній основі і в досягнення поставлених цілей і завдань має стати «Нова програма розвитку міст», прийнята на Конференції ООН із житла та сталого міського розвитку (Хабітат-III) та схвалена на 68-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН 23 грудня 2016 року. Програмою

наголошується необхідність надання підтримки ефективному використанню культурної спадщини (КС) в інтересах сталого міського розвитку, зокрема включення цих питань, як однієї з пріоритетних складових планів і стратегій розвитку міст, у процес впровадження інструментів планування і їх захист від можливих руйнівних наслідків міського розвитку тощо [2].

Територіальні аспекти охорони, збереження та використання КС в процесі просторового планування піднімалися і в багатьох раніше ухвалених міжнародних документах.

У Міжнародній хартії про охорону історичних міст (Вашингтонська хартія, 1987), прийнятій Генеральною асамблеєю Міжнародної ради з охорони пам'яток та історичних місць (ІКОМОС), зазначено: «Щоб охорона історичних міст і кварталів була дієвою, вона має стати невід'ємною частиною єдиної політики економічного й соціального розвитку та братися до уваги в територіальних і містобудівних планах на всіх рівнях» [3].

До Керівних принципів сталого просторового розвитку Європи, затверджених на 12-й Сесії Європейської конференції міністрів, відповідальних за регіональне планування (СЕМАТ), що відбулась в Ганновері 7-8 вересня 2000 року, зокрема, включено принцип примноження КС як фактора розвитку та відзначається, що залучення муніципалітетами і регіонами інвесторів, туристів і широкої громадськості шляхом примноження КС є значним внеском в економічний розвиток і зміцнення регіональної самобутності [4].

Важливу роль у виконанні цілей та завдань, визначених міжнародною спільнотою, має відігравати географія, оскільки аналіз просторової організації об'єктів КС, дослідження їх розміщення на території та встановлення взаємозв'язків між ними займає особливе місце серед методологічних підходів, якими вона оперує.

Одним з очікуваних результатів такого розгляду має стати виявлення **історико-культурного каркасу** території різного ієрархічного рівня (каркас, від франц. carcasse, від італ. carcassa – кістяк, основа), під яким розуміється система (сукупність) найбільш важливих або цінних елементів КС (центрів, вузлів, ареалів), що знаходиться у взаємозв'язку й взаємозумовленості з компонентами природного та опорного каркасів та забезпечує збереження значних об'єктів і явищ людської історії й культури.

В Україні питання збереження КС набувають значної гостроти в умовах потужного зростання будівельної індустрії в містах, що призвело до руйнування як окремих об'єктів КС, так і історико-архітектурного та ландшафтного міського середовища більшості історичних поселень країни, стан яких оцінюється як близький до критичного.

Метою цього дослідження є розроблення методичних підходів до виявлення історико-культурного каркасу (ІКК) України, дослідження його складу та функцій. Для досягнення поставленої мети поставлені такі завдання:

- здійснити вивчення й аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду застосування каркасного підходу до вивчення та збереження КС у науковому та практичному сенсі;
- визначити основне призначення та функції ІКК, склад та елементи структури каркасу, інформаційну основу та алгоритм цього виявлення;
- визначити напрямки практичного застосування та подальших досліджень ІКК.

Стан вивченості питання

Концепцію каркасу території розробляли різні вчені, зокрема в географії – М.М. Баранський (1956), Г.П. Лаппо (1983), Ю.І. Пітюренко (1977, 1983), П.М. Полян (1988), Ю.А. Веденін (2002, 2006, 2008) та інші.

«Територіальний каркас» виділявся як ключова структура будь-якого територіального комплексу – містобудівного, розселення, виробничого, природного, культурного. Наголошувалося, що виявлення ключових структур території й моделювання територіального каркасу того чи іншого виду дає змогу усвідомити закономірності розвитку досліджуваної територіальної системи й характер її просторово-функціональних взаємозв'язків, що необхідно для обґрунтування раціональних управлінських рішень.

Методологічні засади застосування каркасного підходу та виявлення ІКК території ґрунтовно розробляли фахівці Російського Інституту спадщини ім. Д.С. Лихачова. Підкреслювалось, що основу каркасу територіальної системи КС має скласти система унікальних історичних територій, включаючи визначні місця, історико-культурні заповідники і музеї-заповідники, а їх мережа може стати основою культурно-пізнавального туризму та соціально-економічного розвитку історичних малих і середніх міст, сільських поселень.

Історико-культурний каркас було визначено як «територіальну систему ієрархічно організованих історико-культурних центрів і ареалів, об'єднаних між собою в єдине ціле через історично і функціонально зумовлені зв'язки».

У структурі каркасу виділяються *історико-культурні центри* – найбільші міста, малі міста, садибні комплекси, природні ландшафти, описані великими поетами і художниками, монастирські комплекси, історичні сільські ландшафти, як «найбільш потужні місця концентрації об'єктів спадщини, включені в сучасні соціокультурні та соціально-економічні процеси», та *лінійні історичні території* як сполучні елементи між вузлами каркасу – історичні шляхи, які визначили характер зв'язку між різними країнами і народами (торгові шляхи, шляхи завоювання та колонізації нових територій, переміщення народів: річки, канали, старовинні тракти, деякі ділянки залізниць, уздовж яких сконцентровані культурні та природні ландшафти, об'єкти історико-культурної спадщини) [5].

Велике практичне значення каркасна концепція мала в містобудуванні країн колишнього СРСР. Розроблення ІКК на регіональному та місцевому рівнях з початку 2000-х років стало об'єктом багатьох проектних (у складі схем територіального планування) та науково-дослідницьких робіт авторських колективів та окремих фахівців.

Проведений стислий аналіз практичного застосування каркасного підходу в різних країнах і регіонах та розроблених моделей ІКК засвідчив, що в умовах порівняно ідентичного їх компонентного складу, має місце різноманітність у визначеннях самого поняття, поставлених перед розробниками завдань та напрямках подальшого застосування [6 – 10].

В Україні методологічні та практичні питання виявлення чи побудови територіальних каркасів розглядають в провідні вітчизняні географи, економісти та архітектори, зокрема щодо:

опорного каркасу території – Агій Я.Ю., Вишиванюк М.М., Дацко О.І., Коломийчук В.С., Мікула Н.А., Шаблій О.І., Шевчук Я.В. та інші;

природного каркасу екологічної безпеки країни та регіонів (у формі екологічної мережі) та каркасу антропогенно-техногенного навантаження на територію – О.Г. Топчієв, Л.П. Платонова, А.М. Шашеро та інші;

опорного туристичного (туристично-рекреаційного) каркасу території – Любіцева О.О. [11],

Смаль І.В. та інші.

Виявлення ІКК території України знаходиться на початковій стадії та має спорадичний характер. Зокрема, концепцію ІКК використав український архітектор В.В. Шулик (2001, 2008) для вирішення завдань щодо формування функціональної й просторової організації регіональної рекреаційної системи (на прикладі Полтавської області) [12].

У 2011 р. для «Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища України у 2010 році» автором публікації була підготовлена карта «Історико-культурні території України» [13], яку в подальшому під назвою «Україна. Ядра історико-культурного каркасу» було надруковано в [14].

Разом з тим, практика побудови планувального, природного та антропогенного каркасів території з включенням об'єктів КС широко застосовують містобудівники, зокрема при розробленні Генеральної схеми планування України (2002, далі – Генеральна схема), схем та проектів районного планування областей та адміністративних районів. Наприклад, Генеральна схема, яка є основним містобудівним документом державного рівня, містить схему «Території історико-культурного призначення», на якій відображені основні компоненти ІКК: історичні населені місця; історико-культурні заповідники, з них, Всесвітньої спадщини - існуючі та перспективні; ділянки природних ландшафтів, що мають історико-культурну цінність (існуючі та перспективні); території концентрації археологічних об'єктів та їх режим¹.

З 2016 р. обговорюється необхідність формування нової Генеральної схеми як інтерактивної моделюючої системи управління державою, що визначатиме стратегію просторового розвитку України. Перехід на таку модель має забезпечити регулярну актуалізацію даних, поточний аналіз стану та моделювання просторового розвитку держави з урахуванням новітніх тенденцій, доступність інформації для прийняття управлінських рішень на державному, регіональному та місцевому рівнях. Науково-технічне обгрун-

¹ Про Генеральну схему планування території України: Закон України від 7 лютого 2002 року №3059-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3059-14>;

Генеральна схема планування території України. Території історико-культурного призначення. URL: http://dipromisto.gov.ua/images/GenShemy/10GS_Istor_Kult.jpg

тування та відповідна законодавча ініціатива з реалізації цієї ідеї передбачають, в тому числі у сфері збереження природної та культурної спадщини, що склад, зміст, вихідні дані, текстові та графічні матеріали Генеральної схеми та іншої містобудівної документації мають включати пропозиції щодо збереження та охорони нерухомих пам'яток КС, територій, що мають статус земель історико-культурного призначення, схему об'єктів КС тощо.

Для забезпечення підтримки рішень та моніторингу реалізації Генеральної схеми передбачається формування відповідної геоінформаційної системи з наданням з боку державних та місцевих органів влади необхідних вихідних та геопросторових даних.² Згідно пропозицій Мінрегіону та Діпромiста імені Ю.М.Білокопя, це має бути перелік пам'яток КС із зазначенням місця розташування, площі, категорії (національного, місцевого значення, об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та номінанти до включення в Список), виду пам'ятки (архітектури, історії, археології, монументального мистецтва, архітектурно-археологічні комплекси тощо) та статусу (затверджені, рекомендовані до взяття на облік, втрачені); кількість пам'яток у розрізі адміністративно-територіальних одиниць на рівні районів та міст державного, республіканського і обласного значення; кількість і площа історичних ареалів населених місць в розрізі населених місць тощо.³

Виклад основного матеріалу

Методична схема виявлення історико-культурного каркасу України

На основі проведеного аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду розроблено таку методичну схему виявлення ІКК України, яка складається з кількох етапів:

1. Формулювання визначення, цілей та завдань виявлення ІКК.

2. Встановлення елементів функціонально-компонентної структури ІКК та формування від-

² Про внесення змін до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»: Проект Закону України (реєстр. №6403 від 21.04.2017). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61676

³ Проведення досліджень та здійснення аналізу існуючих проблемних питань у сфері планування території на державному рівні та підготовка пропозицій щодо удосконалення Генеральної схеми планування території України: Звіт про науково-дослідну розробку (заключний). Етап 3. Діпромiсто імені Ю.М. Білокопя, 2013.

повідної геоінформаційної системи бази даних.

3. Алгоритм виявлення ІКК.

4. Значення та напрямки практичного застосування результатів виявлення ІКК України.

1. Формулювання визначення, цілей та завдань виявлення історико-культурного каркасу

1.1 Визначення історико-культурного каркасу – генералізоване просторове поєднання ареалів, центрів і ліній з компонентів культурної спадщини всесвітнього, національного та місцевого значення (рис. 1), в основу якого покладено мережі історико-культурних територій, які утворюють просторово єдину систему, що адекватно відображає географічні особливості країни та окремих регіонів у контексті їхньої історико-культурної цінності, своєрідності, значення та рівня концентрації історико-культурного потенціалу, перебуває у взаємозв'язку й взаємозумовленості з компонентами природного та опорного каркасів та забезпечує збереження значних об'єктів і явищ людської історії й культури [14].

1.2 Завдання виявлення історико-культурного каркасу:

– виконати комплексний просторовий аналіз розподілу КС на території країни, визначити ієрархію та місце кожного населеного міста з цінною КС і найцінніші території її концентрації;

– сформулювати цілісну оцінку КС країни з урахуванням розподілу та оцінки історико-культурного потенціалу населених місць;

– встановити закономірності формування культурної спадщини, виявити існуючі проблеми та обґрунтувати шляхи ефективної охорони, збереження і оптимального використання історико-

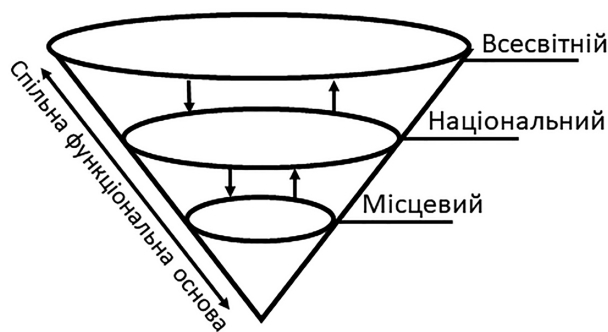


Рис. 1. Рівні ієрархічної організації історико-культурного каркасу. Розроблено автором на основі [Петлін В. М. Ієрархії природних територіальних систем: монографія. Луцьк, 2018. С.37].

культурного потенціалу території;

– сприяти впровадженню концепції ІКК як однієї з дієвих засад стратегічного та просторового планування.

2. Встановлення елементів функціонально-компонентної структури історико-культурного каркасу та формування відповідної геоінформаційної системи бази даних

2.1 Елементи функціонально-компонентної структури історико-культурного каркасу

Нерухомі об'єкти КС – на кінець 2016 року в Україні встановлено 125735 об'єктів, з них 4145 - національного значення (418 - археології, 142 - історії, 44 - монументального мистецтва; 3541 - архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтні).

До Списку всесвітньої спадщини внесено 7 об'єктів; 16 українських об'єктів культурної та природної спадщини та змішаного типу є претендентами для внесення (станом на 27 квітня 2017 р.).⁴

Історичні населені місця – міста, селища чи села, які зберегли повністю або частково свій історичний ареал з об'єктами культурної спадщини і пов'язані з ними розплануванням та формою забудови, типові для певних культур або періодів розвитку, та занесені до Списку історичних населених місць України.⁵ Зазначений список включає 401 місто і селище міського типу⁶, однак не охоплює всіх міст, селищ і сіл з цінною історико-культурною спадщиною, кількість яких, згідно з аналізом, проведеним у 1989–1990 роках у Державному науково-дослідному інституті теорії та історії архітектури й містобудування, досягає 1400 населених пунктів, у тому числі 657 міст і селищ та 743 села з архітектурними, археологічними, парковими й історико-культурними комплексам.⁷ При цьому, роботу з виявлення та

дослідження історичних сіл для занесення їх до списку, яку передбачалось здійснити протягом 2001-2005 років, не виконано.

Історико-культурні заповідники, музеї-заповідники – ансамблі й комплекси пам'яток, які становлять виняткову археологічну, естетичну, етнографічну, історичну, мистецьку, наукову чи художню цінність. За своїми функціями вони є комплексними установами, що мають зберігати в недоторканності не тільки архітектурні, археологічні або меморіальні пам'ятки, а й власне навколишню історичну територію як цілісні історико-культурні й природні комплекси, в тому числі унікальні культурні й природні ландшафти, історичні населені місця (міські та сільські), побут місцевого населення тощо.

В Україні є 65 історико-культурних заповідників (історико-культурні, історико-архітектурні та архітектурно-історичні, історико-меморіальні, історико-археологічні та історико-етнографічні, палацово-паркові, еколого-історико-культурні та музеї-заповідники), 21 з яких мають статус національного. Однак розвиток мережі історико-культурних заповідників і музеїв-заповідників здійснюється вкрай повільними темпами: за останні 15 років було створено лише 2 об'єкти з існуючих на цей час – «Посулля» у 2006 р. та «Давній Пліснеськ» у 2015 р. Наразі в Україні лише 18 міст мають історико-архітектурні та історико-культурні заповідники, а на відсутність оптимальної, розгалуженої та рівномірної за охопленням мережі накладається їх обмежена типова різноманітність (недостатня кількість заповідних територій, пов'язаних з місцями військової слави, на базі садибних комплексів, археологічної спадщини, пам'яток історії виробництва і техніки, етнографічних об'єктів тощо).

Релігійні центри (місця паломництва) – сукупність культових об'єктів пізнавального, паломницького та природничо-сакрального змісту, які включають релігійні пам'ятки антропогенного походження, що використовуються як екскурсійні та паломницькі (діючі монастирі, храми, собори, які мають історичну або архітектурну унікальність); святі місця та місця здійснення релігійних ритуалів (обрядів). Україна є державою з багатою історією і великою кількістю конфесій, тому на її території розміщені святині багатьох релігій. Інтерес до релігійних центрів весь час зростає,

⁴ UNESCO World Heritage Centre. Tentative Lists. URL: <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=ua>

⁵ Про затвердження Порядку визнання населеного місця історичним: Постанова Кабінету Міністрів України від 3.07.2006 р. № 909. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/909-2006-%D0%BF>

⁶ Про затвердження Списку історичних населених місць України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. №878. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF>

⁷ Трегубова Т.А., Водзинский Е.Е. Изучение и учет исторических населенных мест Украины // Строительство и архитектура. 1990. № 10. С. 8–9.

адже місця паломництва є також пам'ятками історії й архітектури, які зберігають у найбільш цілісному вигляді історичні та природні ландшафти. За даними Мінкультури України станом на 1 січня 2018 р. кількість культових будівель зі статусом пам'ятки архітектури становила 3969 із загальної їх кількості 17857, або 22,2 відсотка (без урахування даних тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, Донецької і Луганської областей).⁸

Центри та місця побутування народного мистецтва, художніх ремесел і промислів – території, в межах яких історично склався і розвивається відповідно до самобутніх традицій народний художній промисел (творча та виробнича діяльність, метою якої є створення художніх виробів декоративно-ужиткового призначення, що здійснюється на основі колективного освоєння і спадкоємного розвитку традицій народного мистецтва в певній місцевості в процесі творчої праці майстрів народних промислів).⁹ Території населених пунктів, де історично сформувалися і продовжують функціонувати осередки народних художніх промислів, живуть і працюють майстри, та які потребують особливої охорони, визнаються як заповідні території народних художніх промислів.

Народні художні промисли є майже в усіх регіонах України, а їх найвидатніші школи, як одна з найбільш значущих форм прояву нематеріальної культурної спадщини, представлені в Переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України, який ведеться з 2012 року: це Петриківський розпис - українське декоративно-орнаментальне малярство XIX - XXI століть, Опішнянська кераміка, Косівська мальована кераміка, Кролевецьке переборне ткацтво, Решетилівська вишивка «білим по білому», Решетилівські традиції рослинного килимарства, Традиція орнаментального розпису бубнівської кераміки, Традиція гуцульської писанки (за даними на початок 2019 року), з яких до Репрезентативного списку

⁸ Про річну статистичну звітність з питань державно-конфесійних відносин в Україні за 2017 рік (релігійні організації): Наказ Міністерства культури України 19.03.2018 № 216. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0216734-18#n12>

⁹ Про народні художні промисли: Закон України від 2.06.2001 р. № 2547-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2547-14>

нематеріальної культурної спадщини людства включено Петриківський розпис (2013).

Етнографічні об'єкти – культурно-історичні об'єкти або явища, що містять інформацію про етнічні прояви традиційно-побутової культури – етнографічні музеї, музеї під відкритим небом, етнографічні села, місця проведення етнографічних свят й фестивалів. В Україні існує 14 великих музеїв народної архітектури і побуту, або «музеїв просто неба», в яких архітектурні об'єкти трактуються як експонати і розміщені на відкритому просторі (в Європі їх називають «скансени»), серед яких один національний і два регіональні. Поширені й невеликі музеї народної архітектури, побуту, етнографії та мистецтв.

Пам'ятки садово-паркового мистецтва і дендрологічні парки – специфічні пам'ятки історії й культури, що характеризуються унікальним поєднанням природної та культурної спадщини. Пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва для охорони та використання їх в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях.

Станом на 01.01.2017 р. в Україні налічувалося 556 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальною площею 13,3 тис. га, з них загальнодержавне значення мають 89 об'єктів. Крім того, існують дендрологічні парки – це установи, де зберігаються й вивчаються в спеціально створених умовах різні види дерев і чагарників та їх композиції з метою наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. В Україні впорядковано 57 дендрологічних парків загальною площею 1,8 тис. га, з них загальнодержавного значення – 20, найвідомішими з яких є «Софіївка» (Черкаська область), «Олександрія» (Київська область), «Тростянець» (Чернігівська область), «Веселі Боковеньки» (Кіровоградська область) та інші.

Окрім об'єкти цього типу входять також до відповідної категорії природно-заповідного фонду (ПЗФ) України.

Музеї – в Україні близько п'яти тисяч різноманітних музеїв, що виводить її на провідне місце у світі. При цьому офіційна музейна сфера включає 574 музеї, з них 48 - національні та 22 - державні.

У них зберігається 11,6 млн. предметів державної частини музейного фонду України. Кількість відвідувачів у 2017 р. становила 16,4 млн осіб, з них 5,4 млн осіб обслуговано екскурсіями¹⁰.

2.2 Формування геоінформаційної бази даних об'єктів культурної спадщини

В Україні з метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності запроваджено Державний реєстр нерухомих пам'яток України (2000), Державний реєстр національного культурного надбання (1992), Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання (1997), Перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України (2012), Єдиний національний реєстр пам'яток Другої світової війни 1939-1945 років (2015).

Наповнення та ведення цих державних інформаційних систем виконується або вкрай повільно, або не здійснюється взагалі. Розроблення та впровадження відповідних розробок здійснюється завдяки зусиллям науковців та громадськості. Наприклад, в українському сегменті «Вікіпедії» в рамках фотоконкурсу «Вікі любить пам'ятки» (англ. Wiki Loves Monuments), що проводиться в Україні з 2012 р., була створена і щорічно поповнюється єдина публічна база даних КС України, яка налічує на початок травня 2019 року 86,6 тис. об'єктів та є найбільшим за обсягом та інформативним за змістом ресурсом в Україні; записи цього реєстру інтегровані в міжнародну базу КС. Вони містять назву об'єкта, адресу розташування, охоронний номер і дату рішення про взяття на облік, вид і категорію, для 66,8 тис. об'єктів реєстр містить адресу, для 18 тис. – точну географічну довготу і широту, для 32 тис. – фотографії та 4,9 тис. – стислий опис.¹¹

Реалізація запланованих Кабінетом Міністрів України у 2016 р. заходів зі створення електронних реєстрів культурних пам'яток [14] здійснюється незадовільними темпами.

¹⁰ Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2017 році. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. – К., 2018. – 95 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_zkm_2017.pdf

¹¹ Commons: Monuments database. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Commons:Monuments_database/Statistics

Як наслідок – відсутність повної інформаційної картини щодо обсягів та стану КС країни загалом та її регіонів, що доповнюється відсутністю візуалізації топографічного розташування об'єктів КС, не тільки не сприяє розробленню та реалізації державної стратегії в цій сфері та прийняттю відповідних ефективних управлінських рішень на різних рівнях, але стає перешкодою на шляху застосування сучасних наукових підходів та технологій для їх розроблення.

В Інституті географії НАНУ в рамках розроблення тематичного атласу «Населення України та його природна і культурна спадщина» формується геоінформаційна база даних, в якій складові елементи ІКК представлені відповідними тематичними шарами [15]. Створення такої бази даних і застосування відповідного апарату геоінформаційних технологій забезпечить можливість систематизувати великий обсяг інформації й оперативно виконати просторовий аналіз об'єктів та територій КС на різних ієрархічних рівнях.

3. Алгоритм виявлення історико-культурного каркасу України

3.1 Оцінювання історико-культурного потенціалу населених пунктів країни

Методика оцінювання розглянута в попередніх дослідженнях та реалізується шляхом таких послідовних кроків:

- формулювання критеріїв та визначення показників оцінювання згідно з метою дослідження; оцінювання за кількісними показниками просторового аналізу розміщення об'єктів КС з урахуванням їх значимості;
- оцінювання за показниками різноманітності та атрактивності об'єктів КС;
- отримання інтегральних оцінок і розрахунок рейтингу населених пунктів за визначеними групами показників;
- порівняння населених місць шляхом ранжування (розподілу за місцями або рейтингом) та виявлення найбільш значущих з огляду на історико-культурний потенціал спадщини [13].

При виявленні ІКК країни передбачається розгляд здебільшого об'єктів КС всесвітнього та національного значення як таких, що зумовлюють переважний вплив на історичний та просторовий розвиток всієї території. При виявленні ІКК окремих регіонів до розгляду необхідно долучати об'єкти КС місцевого значення.

3.2 Виявлення елементів територіальної структури історико-культурного каркасу

На основі проведеного дослідження запропоновано таку класифікацію елементів територіальної структури ІКК:

історико-культурні центри – населені пункти з високою концентрацією об'єктів КС, які розрізняються за видами КС, їх кількістю, значимістю, різноманітністю та атрактивністю; за поєднанням цих складових поділяються на центри національного, регіонального та місцевого значення;

історико-культурні ареали – території дисперсного розміщення великої кількості окремих видів КС та їх поєднань;

лінійні компоненти ІКК (зв'язки) – автомобільні дороги загального користування державного значення (міжнародні, національні та регіональні), залізниці та водні шляхи, що з'єднують центри ІКК. Вони ранжуються за кількістю центрів, що з'єднуються одним зв'язком, та історико-культурною значимістю цих центрів.

4. Значення та напрямки практичного застосування результатів виявлення історико-культурного каркасу України

Результатом виявлення ІКК країни має бути його картографічна фіксація у складі тематичного атласу «Населення України та його природна і культурна спадщина», як це і передбачено попередніми дослідженнями Інституту географії [17].

Практичне значення запропонованого підходу полягає в тому, що його застосування сприятиме:

- підвищенню ефективності використання КС території за рахунок інтегральної оцінки її потенціалу;

- децентралізації туристської діяльності в Україні: при збереженні домінування традиційних історико-культурних центрів повніше та ефективніше використання історико-культурного потенціалу інших населених пунктів та районів;

- відбору пріоритетних регіонів, адміністративних районів, міст та сіл для забезпечення умов їхнього прискореного розвитку як територій спеціалізації на використанні культурної спадщини;

- обґрунтуванню управлінських рішень щодо удосконалення територіальної організації туристської, екскурсійної, музейної діяльності на території країни, плануванню туристських та екскурсійних маршрутів, визначенню потреб в об'єктах туристської, соціально-культурної, транспортної інфраструктури тощо;

- розвитку системного картографування для

моніторингу територіального розподілу, диспропорцій розміщення об'єктів КС та інтегрального оцінювання її потенціалу з використанням каркасного підходу на регіональному рівні.

Висновки та напрями подальших досліджень

Історико-культурний каркас є важливою характеристикою території, а його конструкція відіграє визначальну роль в ефективному використанні існуючого історико-культурного потенціалу, тому виявлення такого каркасу та розроблення за його результатами положень щодо збереження та використання КС може розглядатися як важливий інструмент стратегічного та просторового планування та невід'ємна складова відповідних стратегій та схем планування.

Виявлення та використання ІКК території як одного з перспективних методів суспільно-географічного дослідження, засобу наукового аналізу та обґрунтування просторово-планувальних, господарських та пам'яткоохоронних управлінських рішень вкрай важливе для географії на сучасному етапі розвитку її конструктивної та прикладної функції.

Представлений методичний підхід до виявлення ІКК України потребує практичного впровадження, що нині стримується відсутністю в повному обсязі геоінформаційної бази даних КС.

Перспективні напрями подальшого опрацювання та вдосконалення каркасного підходу для цілей охорони, збереження та використання КС, на нашу думку, полягають у наступному:

- практичному застосуванні розробленого методичного підходу до загальнодержавних та регіональних досліджень і проектних розробок під час оцінювання КС регіонів України, окремих областей, адміністративних районів та міст;

- розробленні та впровадженні практичних рекомендацій з нарощування та розвитку елементів ІКК шляхом включення до Списку історичних населених місць нових міст, селищ та сіл зі значним історико-культурним потенціалом, створенні нових історико-культурних заповідників національного та місцевого значення, реалізації законодавчих та нормативно-правових положень про охоронювані археологічні та заповідні території.

Індикатором сталого розвитку ІКК може бути показник збільшення частки історико-культурних територій у загальній площі території країни, який, на думку міжнародних фахівців, у перспективі повинен становити не менше ніж 3 відсотки.

References [Література]

1. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 A/RES/70/1. URL: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/70/1>
2. *New Urban Agenda*. Resolution adopted by the General Assembly on 23 December 2016 A/RES/71/256 – URL: <https://undocs.org/A/RES/71/256>
3. *Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas* (Washington Charter 1987). URL: https://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf
4. *Guiding Principles for the Sustainable Spatial Development of the European Continent*, adopted at the 12th session of the European Conference of Ministers responsible for regional planning. Hanover, 7-8 September 2000 / Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168070018e>
5. Vedenin Yu.A. (2008). The role of geographical science in the study, preservation and updating of heritage as a factor in the sustainable development of the territory. *Heritage and Modernity: informational digest*. Iss. 16, 21-57. [In Russian]. [Веденин Ю.А. Роль географической науки в изучении, сохранении и актуализации наследия как фактора устойчивого развития территории // Наследие и современность: информационный сборник. Выпуск № 16. Москва: Институт наследия, 2008. С. 21-57].
6. *Federal state information system of territorial planning*. URL: <https://fgistp.economy.gov.ru/>
7. Yakovleva S.I. (2013). Frame models in regional spatial planning schemes. *Pskov Regionological Journal*, 15, 15-25. [In Russian]. [Яковлева С.И. Каркасные модели в региональных схемах территориального планирования // Псковский региологический журнал. № 15. Псков: ПсковГУ, 2013. С.15-25].
8. Regame S.K., Markus K.B. (2013). Historical and cultural framework of Russia. Identification approach. *Town planning*, 1, 48-57. [In Russian]. [Регамэ С.К., Маркус К.Б. Историко-культурный каркас России. Подход к выявлению // Градостроительство. 2013. №1. С. 48-57].
9. Titova O.V. (2014). *Assessment of specially protected natural areas as part of a regional ecological and cultural framework*: dissertation of candidate of geographical sciences. St. Petersburg, 201 p. [In Russian]. [Титова О.В. Оценка особо охраняемых природных территорий как части регионального эколого-культурного каркаса: дисс. канд. геогр. наук: 25.00.36. СПб., 2014. 201 с.]
10. *On approval of the General Scheme for the placement of zones and facilities for rehabilitation, tourism and recreation of the Republic of Belarus for 2016–2020 and for the period until 2030*: Resolution of the Council of Ministers of the Republic of Belarus. URL: <http://www.government.by/upload/docs/file8b433cedccb188bf.PDF>. [In Russian]. [Об утверждении Генеральной схемы размещения зон и объектов оздоровления, туризма и отдыха Республики Беларусь на 2016 – 2020 годы и на период до 2030 года: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 15 декабря 2016 года №1031. URL: <http://www.government.by/upload/docs/file8b433cedccb188bf.PDF>].
11. Lyubitseva O.O. (2002). *Tourism market (geospatial aspects)*. Alterpres, Kyiv, 436 p. [In Ukrainian]. [Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). Київ: Альтепрес, 2002. 436 с.]
12. Shulyk V.V. (2008). *Methodological basis for the formation of recreational systems in Ukraine*: abstract of dissertation of doctor of geographical sciences. Kharkiv, 26 p. [In Ukrainian]. [Шулик В.В. Методологічні основи формування рекреаційних систем в Україні: автореф. дис... д-ра архіт : 18.00.01. Харків, 2008. 26 с.]
13. *National report on the condition of the natural environment of Ukraine in 2010*. (2011). Kyiv, 85-88. [In Ukrainian]. [Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища України у 2010 році. Київ, 2011. С. 85-88].
14. Polyvach K.A. (2012). *Cultural heritage and its influence on the development of regions of Ukraine*. Kyiv, 208 p. [In Ukrainian]. [Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. Київ, 2012. 208 с.]
15. *Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine; Program on April 14, 2016 № 1099-VIII* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1099-19> [In Ukrainian]. [Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2016 р. №1099-VIII URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1099-19>].
16. Rudenko L.H., Polyvach K.A. (2018). Conservation and use of cultural heritage in Ukraine: problems and constructive proposals. *Ukrainian geographical journal*, 2, 51-61. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2018.02.051> [In Ukrainian]. [Руденко Л.Г., Поливач К.А. Збереження і використання культурної спадщини в Україні: проблеми та конструктивні пропозиції // Укр. геогр. журн. 2018. № 2. С. 51-61].
17. Rudenko L.H., Polyvach K.A. (2011). Perspective directions of thematic atlas mapping in Ukraine. *Journal of Geodesy and Cartography*, 4, 10-15. [In Ukrainian]. [Руденко Л.Г., Поливач К.А. Перспективні напрями атласного тематичного картографування України // Вісник геодезії та картографії. 2011. № 4. С. 10-15].

Стаття надійшла до редакції 22.05.2019